

ОСОБИСТІСНЕ ЗНАННЯ ТА ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

ФУРМАН А.В., КАРПИЧ О.

Copyright © 2013

Актуальність теми. Проблема сутності знання, його змісту, структури, генези та функціонування є однією з основних в історії розвитку філософської думки та суспільної практики, адже суспільство, в якому нині живемо, поступово перетворюється у “суспільство знань”. Дослідження знання як відносно самостійного об’єкта у всій його складності і повноті стимулював комп’ютерний етап науково-технічної революції.

Особистісне знання чи неявне знання – це не просто сукупність якихось тверджень, а певний рівень проживання особою власного досвіду життєдіяльності; або ще вид знання, до якого відноситься й те, яке не може бути легко передане іншим, принаймні без його ґрунтовного рефлексивного опрацювання.

Термін був запропонований Майклом Полані, котрий пише: “Оскільки формальні твердження теорії не залежать від стану особистості, яка її приймає, теорії можна конструювати, незважаючи на повсякденний досвід особистості” [3, с. 27]. Він зауважує, що знання – це більше процес, аніж форма. До того ж неявні знання часто охоплюють навички, вміння і культуру, котрі притаманні особистості, але не усвідомлювані нею належним чином. Один з найбільш відомих афоризмів Полані: “*Ми можемо знати більше, ніж здатні розповісти*” [3, с. 29].

Від особистості до особистості неявні знання можуть бути або передані шляхом навчання, або отримані власним досвідним шляхом. Так, уміння плавати, їздити на велосипеді, керувати автомобілем може набуватися у результаті спостережень, особистих тренувань під керівництвом інструктора, більшої чи меншої кількості спроб. Будь-які, скільки завгодно, ясно сформульовані правила самі по собі не допоможуть навчитися, якщо людина не докладає зусиль, не діє. Неявні знання включають усі ті речі, які ми знаємо як робити, проте не можемо пояснити, чому саме так, а не інакше вчиняємо [4, с. 135].

Інший приклад неявного знання – *знання мов*. Людина, будучи зануреною у мовленнєве середовище, освоює мову поступово, не вивчаючи правила граматики. Отож, мовиться про природний, сутнісно вітакультурний, канал мовленнєвого розвитку особистості із раннього дитинства до старості [4, с. 136].

М. Полані виходив з того, що знання – це активне досягнення пізнаних речей, дія, яка потребує особливого мистецтва й особливих інструментів. Оскільки науку роблять люди, котрі одержують у процесі наукової діяльності знання, то потрібне активне пізнавальне освоєння речей, певні діяння з ними. А це означає, що людей (а точніше – вчених) зі всіма їх інтересами, пристрастями, цілями, суб’єктивністю не можна відокремити від виробленого ними знання або механічно замінити іншими людьми.

Відповідно до концепції М. Полані, особистісне знання припускає інтелектуальну самовіддачу. В ньому відбита не тільки пізнавана дійсність, але й сама особистість, котра пізнає, тому наявне її непроявлене зацікавлене (а не байдуже) ставлення до знання, особистий підхід до його трактування і використання, власне осмислення його в контексті специфічних, суто індивідуальних, мінливих і здебільшого неконтрольованих асоціацій, образів, мислеформ [3, с. 78].

Загалом М. Полані, як пише А.В. Фурман, обстоює тезу про існування у психодуховній організації людини двох типів знання: а) явного – вираженого у поняттях, судженнях, теоріях та інших формах раціонального мислення, і б) неявного – того досвіду, який не піддається повній рефлексії і саморефлексії. Неявне знання міститься в тілесних навичках, схемах виховання, практичній майстерності, довільних рухах-діях (*рис.*) [4, с. 138].

Наукова проблема дослідження. Хоча інтерес до імпліцитних (імпліцитний – неявний, прихований смисл) компонентів пізнавального процесу здавна присутній у філософії, феномен особистісного знання, котре не усвідомлюється, у всьому його різноманітті став об’єктом пильної аналітичної уваги і глибокого вивчення лише із середини ХХ століття.

Отже, поняття про неявне знання уперше було введено в епістемологію (епістемологія (від грец. *знання, вчення*) як окрему філософсько-методологічну дисципліну, в якій досліджується знання як таке, його будова, структура, функціонування і розвиток М. Полані, який запропонував загальну *концепцію неявного знання* і здійснив дослідження засадничих його специфічних характеристик. Однак її істотно збагатив А.В. Фурман у рамках розробки освітології та ідеї професійного методологування, ввівши у науковий обіг концепти видимого і невидимого освітнього простору [5] (*див. рис. 1*).

Водночас на сьогодні у сфері філософії і науки існує серія досліджень, які безпосередньо не звертаються до феномена неявного знання, однак за своїм змістом тісно переплітаються з цією проблемою. Передусім це лінгвістичні (мистецтво володіння словом, тобто з допомогою всіх параметричних засобів мовлення) і психологічні роботи, присвячені вивченню ролі таких компонентів та процесів пізнавальної діяльності, котрі не усвідомлюються (сміслоформи, інтуїтивні здогади, інсайтні осяяння). У цих випадках аналіз деяких особливостей неявного знання є допоміжним засобом для вивчення інших компонентів когнітивного процесу, або ж використовується як доказ теоретичних положень, не пов’язаних безпосередньо із проблематикою цього типу персоналізованого знання.

Стан наукової розробки теми. Явище особистісного знання – одне із найменших досліджених структурних елементів процесу і результату пізнання. Безпосередні послідовники М. Полані зосередили свою увагу на соціальній детермінації даного феномена, його вітакультурній та соціопрактичній природі. Мовиться перш за

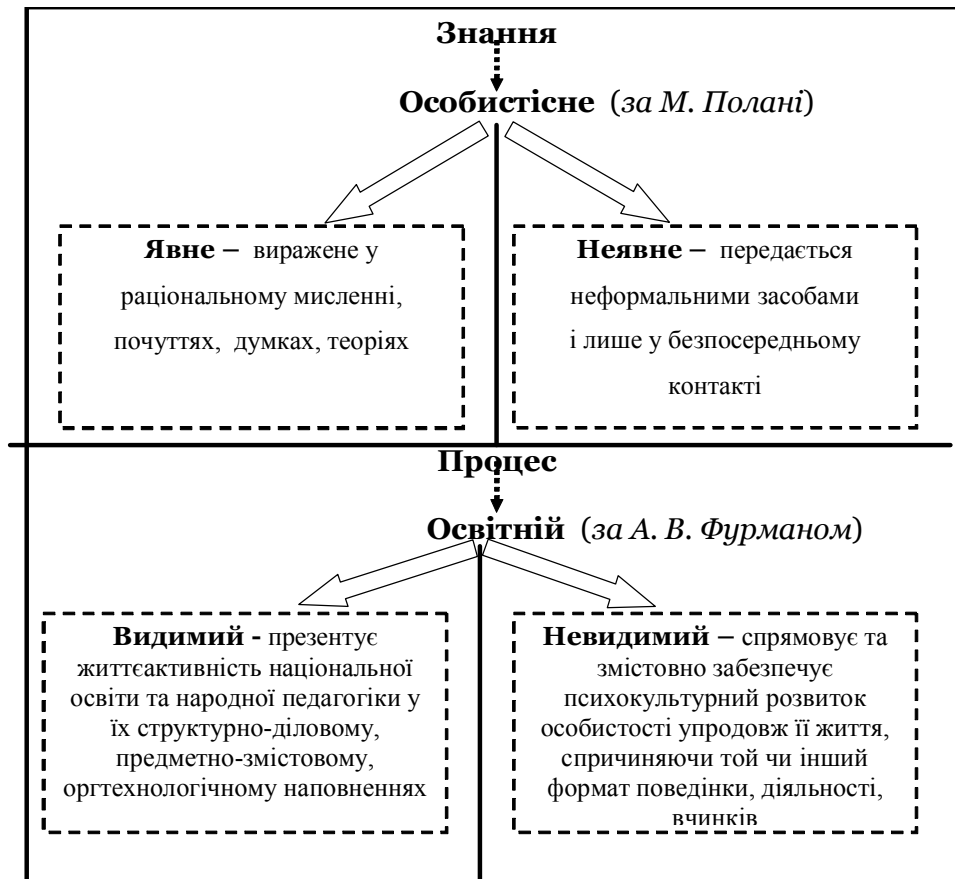

Рис. 1.

Психодуховна організація професійної діяльності соціального працівника як єдність особистісного знання та освітнього процесу

все про роботи М. Малкея, Дж. Гілберта, Т. Куна, а також вітчизняних дослідників В. Стьопіна, Б. Маркова, В. Лекторського, Л. Мікешіної, А. В. Фурмана, В. Швирьова та інших, які долають однобічність й обмеженість подібного підходу, тому що уможливають перехід від уявлення про жорстке соціальне спричинення всіх особистісних феноменів до розуміння суб'єктивних чинників та особливостей розвиткового функціонування такого явища, як *неявне внутрішньоособистісне знання*.

Окремо підкреслимо, що проблема неявного знання практично не розглядається в дослідженнях, присвячених вивченню процесу наукового пізнання. Лише в поодиноких роботах, крім логіко-вербальних складових, згадуються також суб'єктивно-сміслові чинники, що впливають на перебіг і результати пізнавального процесу. Проте для нас очевидно, що неявне знання виходить за межі пізнавального ставлення людини до світу, а суб'єктно джерелить та імпліцитно наявне в інших пластах її індивідуально-ментального досвіду (психорегуляція, переживання, почуттєва екзистенція, інсайт, само творення тощо). Більше того, воно, крім феноменології, охоплює безмежні горизонти ноуменальної дійсності.

Мета дослідження: розкриття суб'єктивної природи та виявлення особливостей розвиткового функціонування феномену особистісного знання і визначення його вагомості у професійній діяльності соціального працівника.

Завдання на майбутнє:

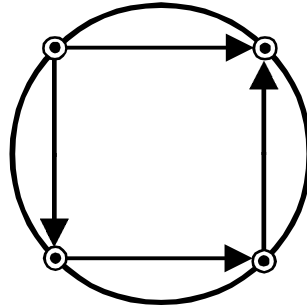
- 1) проаналізувати основні тенденції становлення концепції особистісного знання;
- 2) уточнити зміст та обсяг поняття особистісне знання з урахуванням сучасних філософсько-методологічних концепцій;
- 3) визначити основні структурні параметри особистісного знання і специфічні особливості його функціонування у діяльності соціального працівника;
- 4) спираючись на отримані результати теоретико-методологічного рефлексування, детально висвітлити вплив особистісного знання на зміст, перебіг і продуктивність науково-дослідної діяльності у соціогуманітарній сфері суспільства.

Об'єктом дослідження є соціальний працівник як носій низки соціогуманітарних компетенцій та особистісного знання.

Предмет дослідження – неявне особистісне знання та його функціонування у професійній діяльності соціального працівника.

1 – неявне особистісне знання
(обґрунтоване у концепції М. Полані)

2 – парадигмальне знання
(обґрунтоване у концепції Т. Куна)

4 – методологічне знання, що миследіяльнісно охоплює значеннєво-смысловий діапазон у форматі “ноумен – феномен” (за концепцією А.В. Фурмана)

3 – інтуїтивне знання, що обґрунтоване у відомих філософських ученнях і психологічних концепціях

Рис. 2.
Класифікація неявного знання

Попередні узагальнення та висновки

1. До обов’язкових властивостей і вмінь соціального працівника, крім психологічної компетентності, делікатності і тактовності, людяності та гуманності, милосердя, організаторських та комунікативних здібностей, належать висока духовна культура і моральність, соціальний інтелект (тобто вміння адекватно сприймати й аналізувати соціальні ситуації та інших людей), спроможність бути цікавим для навколишніх і неформальним у роботі з клієнтом, спрямованість на інтереси, потреби та захист його людської гідності, вміння дотримуватися конфіденційності службової інформації та особистих таємниць клієнта, прагнення до постійного підвищення професійних знань, чесність, моральна чистота у професійних справах і ділових взаєминах з людьми, що характеризують його особистісне знання.

2. Одержати особистісне знання інтелектуальним чи вольовим шляхом неможливо, поки не виникнуть проблемні життєві ситуації, котрі актуалізуюватимуть певний досвід мислячої особи. І хоч це знання належить до пізнавальної сфери й закономірно характеризується рисами, що притаманні будь-якій пізнавальній діяльності, усе ж є прихованим пов’язане з об’єктивною дійсністю, а відтак іманентно утримує можливість передачі знань від одної людини до іншої, має перспективу змінюватися під впливом навчання, характеризується здатністю до об’єктивації у предметах культури, мови, у результатах колективної миследіяльності соціальних інститутів. Однак, незважаючи на ці ознаки, особистісне знання вочевидь повністю не належать як свідомій сфері особистості, так і її самосвідомості.

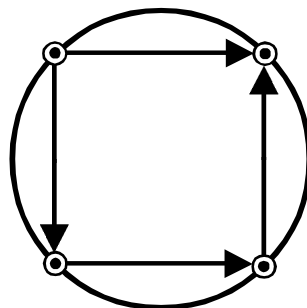
3. Неявні знання безладні, важкі для вивчення, часто низько оцінювані із позицій епістемічної цінності (корисності). Водночас є підстави за принципом кватерності [4, с. 108–133], встановити чотири основні класи названого знання (рис. 2), що дають різноаспектне парадигмальні бачення його сутнісних змістових ознак та особливостей [див. для порівняння 6].

4. Цінності культури сприймаються завдяки почуттям, а осмислюються і стають надбанням особистості за допомогою свідомості й самосвідомості. Встановлюючи зв’язок життєвих цінностей із власним досвідом, особистісними переживаннями, значеннями для себе, людина сама осягає їх смисл (внутрішню, глибинну основу, їх суть, ядро), оцінює їх, надає їм персоніфікованого сенсу, що виявляє факт “пристрасності людської свідомості” (Д.О. Леонтьєв) [2, с. 34].

5. Має місце безперечний зв’язок неявного знання з особистісними смислами, хоч вони сутнісно належать до різних сфер цілісної особистості — пізнавальної та потребо-мотиваційної. Сучасні дослідники уявляють названий смисл як єдність аксіологічного (особистісна значущість) та когнітивного (особистісне розуміння) аспектів. Однак зрозуміло, що зазначене має місце бути в контексті життєзреалізування особистості як носія різних типів знань (рис. 3).

1 – неявне знання як неусвідомлене або малоусвідомлене (інтуїція, навички, вміння, психокультура)

2 – явне знання як добре усвідомлене осмислення (значення, смисли)

4 – апріорне знання, знання, яке отримане незалежно від досвіду і первинно наявне у свідомості та самосвідомості людини

3 – рефлексивне знання, яке самоусвідомлене (коли усвідомлюється не лише предмет, а й структура, методи, форми і засоби діяльності з ними)

Рис. 3.
Особистість як носій різних типів знань

6. Неявні знання – це такі знання, дійсність яких відома особистості, але які вона не може описати жодним іншим чином, як продемонструвавши їх застосування: “мета демонстрації вміння досягається спогляданням набору правил, які не усвідомлюються особою, котра їх дотримується... Правила можуть бути корисними, але вони не визначають практичне втілення певної технології; вони є певними твердженнями, які слугують вказівками до технології, і тільки в тому разі, якщо вони можуть бути поєднані з практичними знаннями про цю технологію. Загалом вони не можуть замінити знання” [3, с. 20]. Отож через невлесний характер спостерігати неявне знання можна тільки в дії, передусім учинковій, що становить одне із завдань подальшого пошуку.

1. Кучеренко С. Методологічні підходи до вивчення самосвідомості особистості // Вітакультурний млин. – 2008. – Модуль 7. – С. 17-21.

2. Леонтьев Д. А. Психология смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности. – 2-е, испр. изд. — М.: Смысл, 2003. – 487 с.

3. Полани М. Личностное знание: На пути к посткритической философии. – М.: Прогресс, 1985. – 432 с.

4. Фурман А.В. Идея професійного методологування: Монографія. – Тернопіль – Ялта: Економічна думка, 2008. – 205 с.

5. Фурман А.В. Освітотелія як синтетична наукова дисципліна: проблема завдань, об'єкта, предмета, методу / Вітакультурний млин. – 2006. – Модуль 3. – С. 4-9.

6. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 78–125.

САМООСМИСЛЕННЯ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ЧИННИК САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ

БУГЕРКО Я.М.

Copyright © 2013

Початок нового тисячоліття характеризується особливою культурно-історичною та екзистенційною ситуацією, появою в психології нових дослідницьких парадигм, системних міждисциплінарних підходів, множинної онтології розгляду проблем становлення і розвитку людської психіки. Особливої значимості набуває проблема самовизначення особистості в сучасних умовах. Актуальними залишаються слова І. Канта про те, що, людина не знає свого власного істинного Я, їй відоме лише феноменальне Я, в основі якого лежить ноуменальне Я, “про котре ми нічого не можемо знати, хоча воно і складає нашу істинну сутність” [4].

У переважній більшості досліджень, які стосуються проблеми самопізнання, головна увага стосується розгляду самосвідомості людини як окремої форми чи властивості усвідомлення, а сутнісний зміст, психологічні механізми процесів, станів, рівнів функціонування самосвідомості особистості часто залишається за межами предметного поля дослідження.

Осмилення людиною себе і свого місця у світі – процес складний і багатопластовий (*див. табл.*). Через самопізнання людина приходить до певного знання про себе, створює власну систему самоконцептуальності, в якій окремі ситуативні, нерідко випадкові образи себе, які виникають у конкретних умовах спілкування та діяльності, інтегруються в у більш або менш цілісне й адекватне уявлення про власне Я. Завдяки процесам самоосмилення складається певна оцінно-пізнавальна система, глибина і точність переживання та усвідомлення її залежить від інтенсивності і рівня протікання процесів самопізнання.

Самосвідомість має свою власну структуру. З одного боку, в ній можна виокремити систему психічних процесів, пов'язану із самопізнанням, переживанням власного ставлення до себе й регулюванням власної поведінки. З іншого боку, можна говорити про систему відносно стійких утворень особистості, які виникають як продукти і результати цих процесів. Через самопізнання людина приходить до певного знання про саму себе. На основі процесів самоспостереження створюються не лише в тій чи іншій мірі адекватні (залежно від самооцінки) уявлення про себе, але й формується *самоусвідомлення*, яке в подальшому в значній мірі визначатиме місце людини, її позиції у проблемних ситуаціях. О. Морщакова розглядає зазначений процес самовизначення як діалог зовнішнього і внутрішнього світів людини. Людина, одержуючи інформацію про ситуацію або про існуючі міжособистісні стосунки, не просто володіє нею, але й певним способом упорядковує, структурує та вибудовує її відповідно до свого бачення. Паралельно з цим відбувається робота з кристалізації і систематизації внутрішнього світу. “Людина прислуховується до себе, до свого внутрішнього голосу, порівнює і розрізняє, перебуває у стані творення свого внутрішнього світу, робить його більш системним та ієрархізованим” [3, с. 29].